

स्वामी रामानंद तीर्थ
मराठवाडा विद्यापीठ,
विष्णुपूरी, नांदेड

४३१६०६

बहिस्थ शिक्षण केंद्र

एम.ए. (बहिस्थ शिक्षण)

द्वितीय वर्ष

विषय : इतिहास

अभ्यासक्रम

शै.वर्ष २०२३—२४

एम.ए. (बहिस्थ शिक्षण) द्वितीय वर्ष

विषय : इतिहास अभ्यासक्रम

उद्दिष्टे

दूरस्थ विद्यार्थ्यांना —

१. छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या आदर्श प्रशासनाची माहिती देणे.
२. शिवकालीन सामाजिक जीवनावर प्रकाश टाकणे.
३. विद्यार्थ्यांना जगाच्या इतिहासाची ओळख करून देणे.
४. जगात शांतता टिकवण्यासाठी संयुक्त राष्ट्र संघटनेचे महत्व पटवून देणे.
५. भारतीय इतिहासातील विविध क्षेत्रातील स्त्रियांच्या कार्याचा परिचय करून देणे.
६. स्त्रीशिक्षणाचे महत्व पटवून देणे.
७. दूरशिक्षणांच्या विद्यार्थ्यांना भारतीय कलेची ओळख करून देणे.
८. विद्यार्थ्यांना स्थापत्य कलेची ओळख करून देणे.

एम.ए. (बहिस्थ शिक्षण) द्वितीय वर्ष

इतिहास अभ्यासक्रम

पेपर शिर्षक

पेपर क्र ०५. मराठ्यांचा इतिहास (इ.स.१६३०—१७०७)

पेपर क्र ०६. जगाचा इतिहास (इ.स.१७५०—१९४५)

पेपर क्र ०७. भारतीय स्त्री चळवळीचा इतिहास

पेपर क्र ०८. भारतीय कला व स्थापत्याचा इतिहास

एम.ए. (बहिस्थ शिक्षण) द्वितीय वर्ष
इतिहास अभ्यासक्रम

पेपर क्र.०५ मराठ्यांचा इतिहास (इ.स. १६३० ते १७०७)

पेपर कोड

५.१ मराठ्यांच्या इतिहासाची साधने

- वाङ्.मयीन साधने : संस्कृत साधने, मराठी साधने, शकावल्या, बखर, वाङ्.मय, कानडी साधने, फारशी साधने, हिंदी साधने, राजस्थानी साधने, परकीय भाषेतील साधने.
- पुरातत्वीय साधने : नाणी, शिलालेख, चित्रे, नकाशे, किल्ले, इमारती, वाडे

५.२ शिवपूर्वकालीन जीवन

- शिवपूर्वकालीन समाज जीवन : स्त्रिजिवन, वेशभुषा, केशभुषा, मनोरंजन, जातीय व्यवस्था, स्पर्श—अस्पृश्यता
- शिवपूर्वकालीन राजकीय जीवन : दक्षिणेतील राजकीय जीवन, विविध राजवटी, अदिलशाही, निजामशाही, कुतूबशाही, बरिदशाही, इमादशाही
- शिवपूर्वकालीन आर्थिक जीवन : शेती, पशुपालन, व्यापार, उदयोगधंदे
- शिवपूर्वकालीन धार्मिक जीवन : पंथ, सण, उत्सव, समारंभ, अंधश्रध्दा, रूढी, परंपरा

५.३ छत्रपती शिवाजी महाराज

- पूर्वचरित्र : जन्म व बालपण शिक्षण, पूणे—सुपे जाहागीरीची व्यवस्था
- छत्रपती शिवाजी महाराज — अदिलशाही संबंध : जावळी प्रकरण, शहाजी राजा अटक व सुटका, अफजलखान प्रकरण, सिद्दी जौहरची स्वारी, पन्हाळयाला वेढा व सुटका, बाजीप्रभु देशपांडे व शिवा काशीदचे बलिदान
- छत्रपती शिवाजी महाराज मोगल संबंध : शाहिस्तेखान प्रकरण, मिर्झाराजा जयसिंगाची स्वारी व पुरंदरचा तह, आग्राभेट आणि सुटका
- राज्याभिषेक, कर्नाटक दिग्विजय : स्वराज्य स्थापना, कर्नाटक मोहिम

५.४ शिवकालीन जीवन

- शिवकालीन सामाजिक जीवन : समाज रचना, चातुर्वर्ण्य व्यवस्था, जाती, जमाती, वेढबिगारी व गुलामगिरी
- धार्मिक जीवन : स्थान, धार्मिक विधी करणारा सेवक वर्ग, छ.शिवाजी महाराजांचे धार्मिक धोरण, धार्मिक वाद
- आर्थिक जीवन : ग्रामव्यवस्था, कृषीव्यवस्था, प्रमुख वतनदार व हक्क, कामे, व्यापार
- शिवकालीन स्त्री जीवन : स्त्रीचे स्थान, सतीप्रथा, अस्पृश्य स्त्री, स्त्री शिक्षण

५.५ छत्रपती संभाजी महाराज

- पूर्वचरित्र : जन्म, बालपण, शिक्षण, राजकीय प्रशिक्षण
- छत्रपती संभाजी महाराजांच्या प्रशासनातील सहभाग : मिळवलेली मनसबदारी, युवराज राज्याभिषेक,
- छत्रपती संभाजी महाराज मोगल संबंध : युवराज अकबराला आश्रय, औरंगजेबाची दक्षिणेवर स्वारी, शहजादा मुअज्जयची कोकण स्वारी, स्वराज्यावर मुघलांची धाड,

- छ. सभाजी पोर्तुगीज संबंध : पोर्तुगीजांची मोगलांशी मैत्री, संभाजीराज्याचे पोर्तुगीज प्रदेशावर हल्ले, मराठयांची गोव्यावर स्वारी, मराठा, पोर्तुगीज तह, पुन्हा संघर्ष १६८५-८९
- छ.संभाजी व सिद्धी संबंध : उदेरी बेटावरील हल्ला, छ. संभाजी व इंग्रज संबंध, अटक व दुदैवी अंत

५.६ मराठयांचा स्वातंत्र्य संग्राम

- छत्रपती राजाराम: पार्श्वभूमी, राज्याभिषेक, रायगडाचा पाडाव, राजारामाचे जिंजीस प्रयाण
- छत्रपती राजारामाचे नवे धोरण : कर्नाटकातील संघर्ष, महाराष्ट्रातील संघर्ष, राजारामाचे महाराष्ट्रात आगमन व मृत्यू, मुल्यमापन
- संताजी घोरपडे व धनाजी जाधवांचे योगदान: संताजी-धनाजी संघर्ष, कामगिरीचे मुल्यांकन.
- महाराणी ताराबाई : दुसरा शिवाजी राज्यभिषेक, राज्याची सुत्र ताराबाईकडे, औरंगजेबचे अखेरचे प्रयत्न, मराठयांच्या स्वातंत्र्य युद्धाचा शेवट

संदर्भ ग्रंथावली

१. डॉ.प्रा. अनिल कठारे (२००२) : शिवकाळ व पेशवेकाळातील महाराष्ट्राचा इतिहास, कल्पना प्रकाशन नांदेड
२. डॉ. कालेकर विश्वलक्ष : मराठे कालीन शुद्र (कनिष्ठ) जातीचा इतिहास
३. डॉ. कोलारकर श.गो. (२००३):मराठयांचा इतिहास, श्रीमंगेश प्रकाशन, नागपूर
४. डॉ. खोबरेकर वी.गो.: शिवकाळ इ.स. १६३०-१७०७.....
५. डॉ. आचार्य धनंजय (२००७) : मराठी सत्तेचा उदय, साईनाथ प्रकाशन, नांदेड
६. डॉ. गाठाळ एस.एस. () : मराठयांचा इतिहास.....
७. डॉ. जोशी पी.जी. (१९९८) : मराठयांचा इतिहास, अभय प्रकाशन, नांदेड
८. डॉ. पवार जयसिंगराव() : मराठी साम्राज्याचा उदय व अस्त.....
९. डॉ. बिराजदार टी.के.(२०००) : मराठयांचा इतिहास, १६३०-१८३०, रत्नदिप बुक सेंटर प्रकाशन, उदगीर
- १०.डॉ. कुलकर्णी अ.रा.() : मराठयांचा इतिहास भाग १,२,३ कॉन्टीनेन्टल प्रकाशन, पूणे.

६.१ फ्रेंच राज्यक्रांती (१७८९)

- फ्रेंच राज्यक्रांतीची कारणे : राजकीय, सामाजिक, आर्थिक, विषम न्यायपध्दती, वैचारिक जागृती, तत्कालीन कारण
- फ्रेंच राज्यक्रांतीची वाटचाल : सशस्त्र संघर्ष, रक्तपात व हिंसाचार, लोकशाही शासन निर्मितीचे प्रयत्न,
- फ्रेंच राज्यक्रांतीचे परिणाम : फ्रान्स, बाह्य जग, क्रांतीचे महत्व
- फ्रेंच सम्राट नपोलियन सन १८०४—१८१५ : सम्राटपदावर आलेल्या वेळची परिस्थिती, आर्थिक नाकेबंदी धोरण, रशियाविरूद्ध मोहिम व पराभव १८१२, लिपझीकची लढाई व संयुक्त फौजांचा फ्रान्स प्रवेश १८१३, सत्ता त्याग, परत फ्रान्स, वाटर्लुची लढाई व पराभव १८१५.
- नेपोलियन बोनापार्टच्या सुधारणा : नेपोलियनच्या राजकीय, सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, व शैक्षणिक सुधारणा सार्वजनिक बांधकाम व लोकोपयोगी सुधारणा, लष्करी सुधारणा, कायदेसंहिता व अन्य सुधारणा.

६.२ इटली व जर्मनीचे एकीकरण

- विभाग अ : इटलीचे एकीकरण
- इटलीतील राष्ट्रवादी चळवळीची पार्श्वभूमी: नेपोलियनचे इटलीवरील प्रभुत्व, व्हिएन्ना काँग्रेस व इटली, कार्बोनरी चळवळ, युरोपातील राष्ट्रवादी चळवळीचा प्रभाव, वैचारिक पार्श्वभूमी,
- राष्ट्रवादी नेत्यांचा उदय : मॅझिनी,काव्हर, गॅरीबाल्की, व्हिक्टर इम्यनूल दुसरा
- इटलीच्या एकीकरणाचे टप्पे : क्रांतीकारी उठाव, क्रिमीयम युध्दात सहभाग व पॅरीसचा तह, फ्रान्सचे सहकार्य, प्लांबीयर्सचा तह, ऑस्ट्रीयाशी युध्द
- विभाग ब : जर्मनीचे एकीकरण
- जर्मन राष्ट्रवादी पार्श्वभूमी : नेपोलियन बोनापार्टची स्वारी, व्हिएन्ना परिषद व जर्मनी क्रांतीकारी चळवळी जर्मन जकातसंघ
- फ्रॅकफोर्टची पार्लमेंट :- फ्रॅड्रिल विल्यम पहिला, बिस्मार्कचा उदय, पुर्वचरित्र, बिस्मार्कची एकीकरण विषयक निती.
- जर्मन एकीकरणाचे टप्पे : डेन्मार्कशी युध्द, ऑस्ट्रिया प्रशिया युध्द, फ्रान्स — प्रशिया युध्द

६.३ रशियन राज्यक्रांती

- क्रांतीपुर्व रशिया : अलेक्झांडर दुसरा शेतकरीगुलामगिरीचे उच्चाटन, सामाजिक व राजकीय स्थिती, निकोलस दुसरा रशिया—जपान युध्द(१९०५) कारणे, क्रांतीची वाटचाल,
- ड्युमाची स्थापना : पहिल्या ड्युमाची स्थापना व विसर्जन, दुस—या ड्युमाची स्थापना व विसर्जन, तिस—या ड्युमाचीस्थापना मेनशेव्हिक सरकार
- १९१७ ची बोल्शेव्हिक राज्यक्रांती : क्रांतीची कारणे, मार्क्सच्या तत्वज्ञानाच प्रभाव व लेनिन, बोल्शेव्हिक क्रांतीची वाटचाल, फलश्रुती, परिणाम.

६.४ पहिले महायुध्द

- पहिल्या महायुध्दाची कारणे : अतिरेकी राष्ट्रवाद, वसाहती स्पर्धा, संघप्रतिसंघ, तात्कालिक कारण, फर्डिनांड राजपुत्राचा खुन
- पहिल्या महायुध्दाची वाटचाल : सर्बियाला निर्वाणीचाइशारा, रशियाचा पाठिंबा, रशियाचे जर्मनीशी युध्द सहभागी राष्ट्रे महायुध्दात सामील.
- परिणाम : प्रचंड जिवीत व वित्तहानी, पक्षपाती व्हर्सायचा तह, जर्मनीला शिक्षा, राष्ट्रसंघाची निर्मिती.

६.५ हुकूमशाहाचा उदय

- हिटलर : पार्श्वभूमी, नाझीवादाचा उदय, उदयाची कारणे, जीवनवृत्तांत, नाझी तत्वज्ञान.
- हिटलरचे अंतर्गत धोरण : व्यक्तीस्वातंत्र्याचा शेवट, वंशश्रेष्ठिय धोरण, साम्यवादाला विरोध, ज्यूंचा विरोध
- हिटलरचे परराष्ट्रीय धोरण : व्हर्सायच्या तहाची पायमल्ली, जर्मन अन्य देशाचे करार, ऑस्ट्रियावर वर्चस्व, झेकोस्लाव्हियाचा शेवट, पोलंडवर आक्रमण,
- मुसोलिनी : पार्श्वभूमी, फॅसिस्टवादाचा उदय, फॅसिस्ट हुकूमशाहाच्या उदयाची कारणे, बेनितो मुसोलिनी जीवनवृत्तांत, फॅसिस्ट तत्वज्ञान
- मुसोलिनीचे अंतर्गत धोरण : दहशतवादी मार्गाचा अवलंब, शत्रुचा बंदोबस्त, आर्थिक धोरण औद्योगिककरणाला चालना
- मुसोलिनीचे परराष्ट्र धोरण : कामर्य प्रकरण,अलबानियारवर आक्रमण, इथिओपियावर आक्रमण, हिटलरशी संगणमत

६.६ दुसरे महायुध्द

- पार्श्वभूमी : दुस—या महायुध्दापूर्वीचा युरोप, जागतिक राजकारणातील तणाव
- कारणे : युरोपातील गटबाजी, व्हर्सायचा तह, लष्करी स्पर्धा, हुकूमशाहाचा उदय, जपानचा साम्राज्यवाद, अमेरिकेचे अलिप्तवादी धोरण, निःशस्त्रीकरण, परिषदेचे अपयश
- वाटचाल : हिटलरचे पोलंडवरील आक्रमण, दोन गटातील संघर्ष, पर्ल हार्बरवर हल्ला व युध्दात अमेरिकेचा प्रवेश, जर्मनी व इटलीविरुध्द लढा, जपानवरील हल्ला व अण्वस्त्रांचा वापर, युध्दाचा शेवट
- परिणाम : जिवीत व वित्त हानी, साम्राज्यवादाचा —हास, अमेरिकेचा उदय, आशिया आफ्रिकेत जागृती, इंग्लंड व फ्रान्सची हानी, आर्थिक हानी, हुकूमशाहीचा शेवट, संयुक्त राष्ट्रसंघटनेची स्थापना

संदर्भ ग्रंथावली

१. डॉ. आचार्य धनंजय : आधुनिक युरोप
२. डॉ. ओतुरकर महाजन: जगाचा संक्षिप्त इतिहास, पुणे विद्यार्थीगृह प्रकाशन, पुणे.
३. ओतुरकर व पोतनिस : अर्वाचीन जग.....
४. डॉ. कठारे अनिल : आधुनिक युरोप, जागतिक घडामोडीचा इतिहास, कल्पना प्रकाशन, नांदेड
५. डॉ.कुलकर्णी अ.रा. (१९७६) : आधुनिक युरोप,देशमुख अँड कंपनी पूणे.
६. डॉ.कोठेकर शांता : आधुनिक जगाचा इतिहास,भाग १,२

७. डॉ.कोलारकर श.गो. (१९६७) : आधुनिक जग युरोपचा इतिहास, आनंद प्रकाशन, नागपूर
८. डॉ. केशट्टीवार के.मु. : अर्वाचीन युरोप, श्रीराम बुक डेपो नागपूर
९. डॉ. कोल्हारकर शरद : ज्ञात—अज्ञात नेपोलियन.....
- १०.डॉ. खाडीलकर कृष्णाजी : पहिले महायुध्द.....
- ११.डॉ.खाबडे दिनकर : जागतिक घडामोडीचा इतिहास.....
- १२.प्रा. गायकवाड टी.ए. (१९९५) : आधुनिक जगाचा इतिहास.....
- १३.डॉ. गाठाळ साहेबराव: आधुनिक जगाचा इतिहास, कल्पना प्रकाशन औरंगाबाद
- १४.डॉ. जोशी पी.जी. : आधुनिक जग, विद्या प्रकाशन, नागपूर.....
- १५.डॉ. जोशी सुधाकर आधुनिक जग,
- १६.डॉ. ठोसर हरिहर : आधुनिक युगातील स्थित्यंतरे.....
- १७.डॉ. दिक्षित नी.सी. : युरोपचा इतिहास.....
- १८.डॉ. पवार जयसिंगराव :आधुनिक युरोप.....
१९. डॉ. फडके व कुलकर्णी : आधुनिक युरोप
२०. डॉ. बिराजदार टी.के : आधुनिक युरोप.....
- २१.डॉ.भांडवलकर एस.एस : युरोपचा इतिहास.....
२२. डॉ. मारडीकर मदन : आधुनिक जग, समर्थ प्रकाशन, औरंगाबादकृ
२३. डॉ. मोरवंचीकर रा. व प्राचार्य वल्ले : आधुनिक जग, समर्थ प्रकाशन, औरंगाबाद....
२४. प्रा. विभूते जनार्दन : आधुनिक युरोपचा इतिहास.....

७.१ भारतीय स्त्रियांची स्थिती

- सामाजिक स्थिती : कुटूंबातील स्थान, वैवाहिक जीवन, समाजव्यवस्थेतील स्थान, शैक्षणिक स्थिती, अंलकार, वेशभूषा, केशभूषा, विधवांची स्थिती
- धार्मिक स्थिती : व्रतवैकल्ये, मूर्तीपुजा, नवस, सतीप्रथा, देवदासी, मुरळी प्रथा, भूतबाधा व भानामती
- आर्थिक स्थिती : आर्थिक अधिकार, वारसाहक्क, स्त्रीधन, शेती, व्यवसाय, उद्योगधंदे

७.२ स्त्री सुधारणावादी कार्य

- ब्राह्मो समाज : स्थापना, तत्त्वे, कार्य,
- सत्यशोधक समाज : स्थापना, तत्त्वे, कार्य
- ब्रिटिशांच्या सुधारणा : कंपनीच्या काळातील स्त्री सुधारणा, चळवळ
- समाज सुधारकांचे स्त्री सुधारणा विषयक कार्य

७.३ राष्ट्रीय चळवळ व स्त्रियांचे योगदान

- १८५७ च्या उठावात स्त्री योगदान : राणी लक्ष्मीबाई, बेगम झीनत महल, हजरत महल, नर्तकी अंजीजन बेगम
- काँग्रेसच्या नेतृत्वाखालील राष्ट्रीय चळवळीत स्त्री योगदान: कस्तुरबा गांधी, सरोजीनी नायडू, मीरा बेन.
- क्रांतीकारी चळवळीत स्त्री योगदान : गोदावरी परूळेकर, कल्पना दत्त, अरूणा असफअल्ली, मादाम भिकाजी कामा, सौ. यमुनाबाई विनायक सावरकर, शारदाबेन मेहता

७.४ स्वातंत्र्योत्तर काळातील स्त्रियांचे योगदान

- राजकीय क्षेत्रातील स्त्रिया : विजयालक्ष्मी पंडित, इंदिरा गांधी, प्रतिभाताई पाटील
- सामाजिक क्षेत्रातील स्त्रीया : मदर तेरेसा, साधनाताई आमटे, किरण बेदी
- साहित्य व कला क्षेत्रातील स्त्रीया : महादेवी वर्मा, लता मंगेशकर

७.५ उद्योगक्षेत्रातील स्त्रिया

- ७.५.१ भारतीय उद्योगक्षेत्रातील पुर्वपिठीका
- ७.५.२ भारतीय स्त्रियांची अर्थकारणातील उपेक्षा
- ७.५.३ भारतीय महिला उद्योजकांसमोरील समस्या
- ७.५.४ प्रमुख भारतीय महिला उद्योजकांचे कार्य : इंद्रा, नुसी, किरण मुजूमदार शॉ, शहनाज हूसेन, नैना लाल किडवई, वर्षा सत्पाळकर, उज्वला हावरे

७.६ क्रिडा क्षेत्रातील स्त्रीया

- क्रिडा क्षेत्राचा इतिहास
- अॅथलेटिक्स : पी.टी. उषा
- क्रिकेट क्षेत्र व बॉक्सींग : अंजूम चोप्रा, मेरी कोम
- टेनिस क्षेत्र : सानिया मिर्झा, सानिया नेहवाल, पी. सीधू

संदर्भ ग्रंथावली

१. डॉ. कठारे अनिल (२०१५) : आधुनिक महाराष्ट्राचा इतिहास, विद्याबुक्स पब्लिशर्स, औरंगाबाद
 २. डॉ. कठारे अनिल (२०१३) : आधुनिक भारताचा इतिहास, प्रशांत पब्लिकेशन, जळगाव
 ३. डॉ. कीर धनंजय (२०१२) : महात्मा जोतीराव फुले, पाप्युलर प्रकाशन, मुंबई
 ४. डॉ. कोलारकर श.गो. (२००८) : आधुनिक भारत, श्री मंगेश प्रकाशन, नागपूर
 ५. डॉ. जाधव शोभना .() : भारतीय इतिहासातील स्त्रीया, फडके प्रकाशनकोल्हापूर
 ६. डॉ. पाटील लिला (१९९०) : भारतीय स्त्री जीवन, मेहता प्रकाशन, पूणे.
 ७. डॉ. बोर्डे सुनिता, खडसे केशव () : ऐतिहासिक परीपेक्ष्यातील स्त्रीया, शुभम पब्लिकेशन पुणे.
 ८. डॉ. पवार उर्मिला डॉ.मिनाक्षी मुन () :आम्हीही इतिहास घडवला,सुगावा प्रकाशन पूणे
 ९. डॉ.साखरे विजया (२०१३) : भारतीय स्त्री चळवळीचा इतिहास, अक्षरलेण प्रकाशन, सोलापूर
 - १०.डॉ. बेल्हेकर एन.के. डॉ. ग्रोवर बी.एल (२०१४) : अधुनिक भारताचा इतिहास,एस.चंद आणि कंपनी प्रा.लि. नवी दिल्ली
 - ११.डॉ. राजस वसंत() :देवदासी शोध आणि बोध,सुगावा प्रकाशन पूणे.
 - १२.डॉ.सहस्रबुध्दे पु.ग (२००३) : महाराष्ट्र संस्कृती, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, पूणे.
 - १३.डॉ. महाजन व्ही.डी (२००४) : अधुनिक भारत का इतिहास,एस.चंद अँड कं लि, नवी दिल्ली
- 14- Usharao N.J. (1996) Women in a developing Society Ashish Publication, New Delhi

पेपर क्र. ०८ भारतीय कला व स्थापत्यशास्त्र पेपर कोड

८.१ कला व स्थापत्य

- कला व स्थापत्य : मंदिरे, गुहा, उत्पती उद्देश, महाकुट, बदामी, पट, ऐहोळी, धारापूरी, साष्टी, महाबलीपुरम्
- नागरपध्दती : भूमीज, बेसर
- मंदिरशैली : हेमाडपंथी, ओरीसशैली, खजुराहोशैली, राजस्थानशैली, गुजरातशैली, काश्मीरशैली, दक्षिणी.
- मंदिर स्थापत्य शैली : चोलशैली, पल्लवशैली, पांडयाशैली, चालुक्यशैली, राष्ट्रकुट शैली
- मुर्तीकला—चित्रकला : उत्पत्ती, उद्देश्य

८.२ स्तूप व चैत्य विहार स्थापत्य

- स्तूपाचा उगम, रचना व स्तूप बांधणीचा विकास
- स्तूप धार्मिक वास्तू : बौध्दस्तूप, उत्तर भारतातील बौध्दस्तूप, सांची, भरहत्, बौध्दगया, सारनाथ, व इतर दक्षिण भारतातील बौध्द स्तूप—अमरावती, पौनी, सातारा, तेर, कोल्हापूर, कान्हेरी, गुंफा, बेडसा, व इतर जैन स्तूप, मथुरा, पावापुरी, बनवासी, इतर स्तूप,
- चैत्य विहार स्थापत्य : प्रकार, भारतातील प्रमुख चैत्य गृह व विहार,

८.३ लेणी स्थापत्य व मुर्तीकला

- प्रारंभिक लेणी : लेणी स्थापत्याचा उदय, भिमबेटका, मौर्यकालीन लेणी, बाराबर, पितळखोरा, कार्ले, भाजे, कोंडविते, शिरूर, माहूर
- अजिंठा लेणी : शोध, कालखंड, थोडक्यात माहिती
- वेरूळ लेणी : कालखंड, बौध्द लेणी, हिंदू लेणी, जैन लेणी
- मुर्तीकला : उदय, विकास, प्रकार
- हिंदू मूर्तीकला : उदय व विकास, प्रकार —शैव, वैष्णव, शाक्त, इतर देवतागण
- बौध्द मुर्तीकला : उदय, विकास, बुध्दमुर्ती, इतर
- जैन मुर्तीकला : उदय, विकास, व तिर्थकरांच्या मूर्ती, जैन स्त्रीदेवताच्या मूर्ती, इतर जैन मूर्ती

८.४ बांधीव रचनात्मक मंदिर स्थापत्य

- मंदिरांची उत्पत्ती : बांधीव मंदिरे, मंदिर स्थापत्याचा विकास, विंटानी बांधलेली मंदिरे
- वाकाटककालिन मंदिरे : नागर, वेसर, भुमिज, हेमाडपंथी, होट्टल, बीड, राहेर, पानगाव, लोणार, येवती, मुरूम.

८.५ दुर्ग स्थापत्य

- दुर्ग : पार्श्वभूमी, प्राचिनता, इतिहास, प्रकार, दुर्ग, स्थापत्याचा विकास
- दुर्गाची संरक्षण व्यवस्था : खंदक, तटबंदी(कोट) प्रवेशद्वार, बुरूज, कांजी, चर्या, जंग्या, देवडी, गुप्त मार्ग
- दुर्गातील वास्तु : राजवाडा, राणी महल, किल्लेदार, कर्मचा—यांची घरे, सैनिकी बराशी, खांस महल, शौचालये, शाहीस्नानगृहे, धान्यशेटी, दारूशेठार, पागा, मशिद, मंदिरे

- **दुर्ग जल व्यवस्थापन** : खंदकातील पाणीपुरवठा, बारव, विहीर, आड आणि जलाशये, हौद, कारंजे, नाली व पाईप लाईन

८.६ मध्ययुगीन कला व स्थापत्य

- **सुलतानशाही कालीन कला व स्थापत्य** : गुलाम, खिलजी, तुघलक, सय्यद, व लोदी घराणे
- **विजयनगर व बहामणीकालीन कला व स्थापत्य** : विजयनगर, कला व स्थापत्य, बहामणी कला व स्थापत्य
- **मोगलकालीन कला स्थापत्य** : बाबर, हुमायून, अकबर, जहांगीर व शहाजहान
- **औरंगजेबकालीन कला व स्थापत्य** : औरंगजेब कला व स्थापत्य, गुरूद्वारे स्थापत्य, नांदेड.

संदर्भ ग्रंथावली

१. आचार्य धनंजय डी. (२०१४) : मध्ययुगीन भारताचा इतिहास, इ.स. १००० ते १७०७, साईनाथ प्रकाशन नागपूर
२. डॉ. आठवले वि.भा (२००३) : भारताचा इतिहास (प्रारंभापासून ते १७६०) अंशुल पब्लिकेशन्स, नागपूर
३. डॉ.अग्रवाल वासुदेवशरण (१९६६) : भारतीय कला , वाराणसी.....
४. डॉ.अनिल कठारे डॉ. पवार शिवाजी (२००८) : मराठवाडयातील किल्ले, अल्फा पब्लिकेशन्स, नांदेड.
५. डॉ. अनिल कठारे डॉ. विजया साखरे (२००८) : भारतीय कलेचा इतिहास, कल्पना प्रकाशन, नांदेड
६. डॉ. कठारे अनिल डॉ. नगराळे (१९९९) : मराठवाडयाचा इतिहास, कल्पना प्रकाशन,नांदेड.
७. डॉ.गायधनी र.ना. राहूरकर वा.घ.(१९७०) : प्राचीन भारतीय संस्कृती इतिहास, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, पुणे.
८. डॉ.गरोला वाचस्पती(२००६) : भारतीय संस्कृती और कला, उत्तरप्रदेश हिंदी संस्थान लखनऊ
९. डॉ.चितळे श्री.के.(२०१३) : विदर्भातील प्राचीन मंदिरे, श्रीमगले प्रकाशन, नागपूर
१०. डॉ. चित्ते भगवान (२००७) : दुर्गसंपदा, कोल्हापूर आंबेडकर, श्रीविद्या प्रकाशन, पूणे.
११. डॉ. चित्ते भगवान (२००९) : वेध जलदुर्गाचा, शिवस्पर्श प्रकाशन, नागपूर
१२. प्रा. जोशी पी.जी. (१९९७) : प्राचीन भारत, अभय प्रकाशन, नांदेड.
१३. प्रा. देव शा. भ. (१९८४) : तेर, पुरातत्व व वस्तुसंग्रहालये विभाग महाराष्ट्र शासन मुंबई
१४. प्रा. देशमुख मा.म. (१९९८) : मध्ययुगीन भारताचा इतिहास १२०६—१७६१) विद्याभारती प्रकाशन, नागपूर
१५. डॉ. पवन विणा(१९९१) : भारतीय मुर्तीकला का इतिहास, इस्टर्न बुक्सलिकर्स
१६. पा. मराठे रामचंद्र विनायक(२००२) : पुरातत्व कोश, मुंबई
१७. महाराष्ट्र शासन (२००२) : महाराष्ट्र राज्य गॅझेटिअर, प्राचीन कालखंड भाग १,२, (कला व स्थापत्य), दर्शनिका विभाग, मुंबई.
१८. डॉ. माटे (१९७४) : प्राचीन भारतीय कला, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, पूणे.
१९. डॉ. मिश्र रतनलाल(१९९८) : स्मारकोंका इतिहास, राजकमल प्रकाशन, न्यू दिल्ली

२०. प्रा. मारडीकर मदन (१९९७) : मध्ययुगीन भारताचा इतिहास, (इ.स. १०२०ते १७०७)
विद्याबुक्स पब्लिशर्स, औरंगाबाद.
२१. डॉ. राव व्ही.डी. () : प्राचीन भारतीय संस्कृतीचा इतिहास
२२. डॉ. रोमिला थापर (२००४) : भारत का इतिहास, राजकमल प्रकाशन, नवी दिल्ली.
२३. डॉ. वझे कृष्णाजी विनायक () : हिंदी शिल्पकला भाग १, पूणे १९२८
२४. डॉ. वाचपेय कृष्णदत्त (१९९७) : प्राचीन भारतीय कला, मध्यप्रदेश हिन्दी अकादमी,
भोपाळ
२५. डॉ. वर्मा श्याम () : प्राचीन भारतीय कला, वास्तुकला एवं मुर्तीकला, रिसर्च
पब्लिकेशन, जयपूर
२६. डॉ. व्यास सी.पी.(२००८) : भारताचा वैश्विक वारसा, विश्वप्रसिध्द लोणार एक अपदा पी
एच.डी. प्रबंध
२७. डॉ. श्रीवास्तव ब्रजभुष (१९९०) : प्राचीन भारतीय प्रतिमा विज्ञान एवं मूर्तीकला, वाराणसी
विश्वविद्यालय प्रकाशन